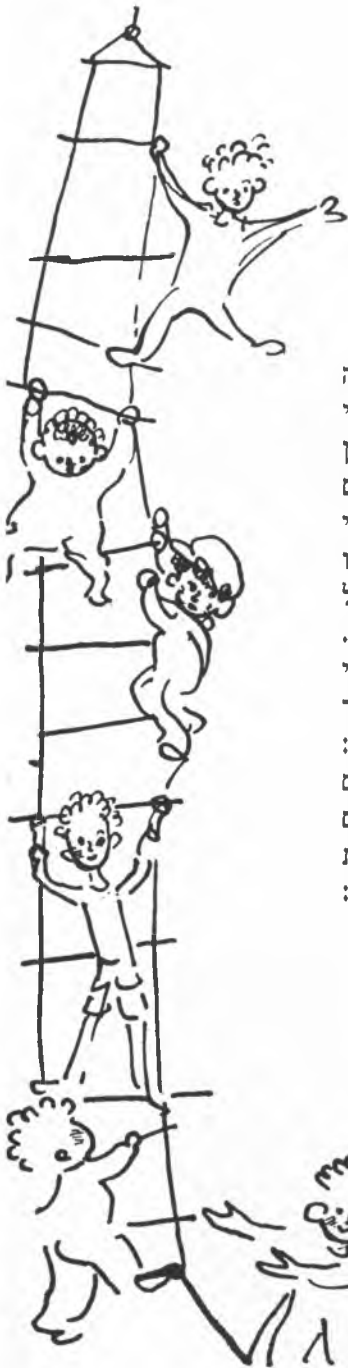

"הרי תדעו כי אחד מכם אני, איש תעלולים ומרי"

על כמה היבטים בספרי הילדים של אברהם שלונסקי

מנחם רגב

מעניין לקרוא בערך שהוקדש לו ב"אנציקלופדיה לספרות ישראלית וכללית" (שיצאה ב־1943, ושלונסקי אז בן 43) שנכתב, בסגנון התקופה, על ידי המבקר נתן גרינבלט: "תנודות, הפיכות ואימים, עולמות מעורבלים – כל אותה תקופה סוערת וטרגית רבת הוד תבעה ביטוי דרוך, חוק, חדש. בא שלונסקי העלם־המשורר ועל שכמו ציקלון קטן מלא חומרי־נפץ פיוטיים, ומיד נתנסרה בחלל הספרות שאגה שפראות וגמישות, מרי וחץ ועו בה חליפות". האיץ זה מקביל לדרך שבה הציג שלונסקי את עצמו בפני הילדים – "איש תעלולים ומרי"? המרחק בין המשורר המבוגר וזה שפנה לילדים לא היה גדול כל כך. זאת ועוד: שלונסקי הרגיש שהוא מבין את הילדים, שהרי כמוהם הוא אינו מקובל על המימסד הספרותי (ובתרגום למושגים מעולם הילדים, הכוונה יכולה להיות להורים, מורים, בית הספר). ואכן ב"עלילות מיקי־מהו" הוא תוקף את הגדולים:

הגדולים ההם! כל פעם
שאנחנו הקטנים
מספרים דברים של טעם,
ילעגו: "פִּטְפִּטְטִים!"

אך בְּרִנְשׁ שֵׁשׁ לוֹ מַחַ
בְּצִלְחַת הַקֶּדֶד,
הוא אוֹהֵב מְאֹד לְשַׁמֵּעַ
פִּטְפִּוּטִים שֶׁל תִּינוּקוֹת.

כִּי פִּטְפִּוּטִים הוּא רֹוֹ שֶׁל מַעֲלָה
חֵן שֶׁל טָף וְחֵיוֹנִים
וְלֹא כֹל חֶכֶם־פְּלִילָה
חֹשֵׁב כָּאֵן לְחֶכֶם!

(מיקי־מהו, ע' 40-41)

מעניין להשוות את הגישה הזאת לנאמר בשיר־
ילדים של לאה גולדברג, בת דורו של שלונסקי, שגם
היא ראתה את עצמה קרובה לעולם הילדים יותר מאשר

לדים יקרים, חברי המצוינים ביותר... הרי
תדעו, כי אחד מכם אני, איש תעלולים ומרי.
וטובה לי משובה אחת שלכם מכל החכמה
והתושיה של הגדולים. והרי תזכרו, כי יחד
עמכם 'ציפצפתי' פעם בשיר אחד על הקפדנים הגדולים
שלנו ו'הרבצתי' מיני הרבצות ו'קינצצתי' מיני קונצים
שכל ה'טמבלים' שלנו ממש 'פיומקו' אותי והירבנוני"
(שלונסקי בְּהֶאֱרִיץ, 27.6.1941). במאמר אחר מספר
המשורר על נסיבות היווצרות פרקי "עלילות מיקי־מהו",
שפרקיו הראשונים הופיעו במוסף של דבר בשנת 1933
(הספר כולו התפרסם רק ב־1947, וזכה להדפסות רבות):
"המניע לכתיבת 'מיקי־מהו' היתה ידידותי עם קבוצת
ילדים שעשו צרות צרורות ליושבי בית הקפה, לשם נהגתי
להיכנס... שמעתי את שפתם ואת הביטויים שבהם הם
משתמשים, שיש בהם שכל ופיקחות, קצב וצבע, והבנתי,
כי שירי ילדים 'המתיילדים' אינם מדברים לנפשם"
(המשורר שלונסקי, באהלי גדנ"ע, גל' 10, אדר, תשי"ח).
יוצרים רבים ביקשו, ומבקשים, לחזור ולהתחבר
אל מחוזות ילדותם דרך המדיום שהם עוסקים בו: ציור,
מוסיקה, מחול, זכרונות ילדות – בכל אלה משמשים
בערבוביה מציאות ודמיון. שחזור אירועים מתקופת
הילדות הוא צורך קיומי של המבוגר; האמן יכול בכוח
כשרונו ודמיונו לממש אותו. היצירה בתחום זה היא גם
סוג של בריחה מן העולם שהוא שייך אליו בתוקף גילו
והתחייבויותיו. באמצעות היצירה הוא נעשה שוב לרגע
"ילד" ומתחיה באשליה שהוא, בניגוד למבוגרים
האחרים, מתקבל בחברת הילדים קוראיו כ"ילד של
כבוד": הוא הרי מבין את עולמם, את היצירתיות שלהם
ואת לשונם המיוחדת, כי שלונסקי התחבר לעולם
הילדים דרך עולם הלשון, שהיה מרכזי מאוד ביצירתו
השירית, בתרגומו ובחיוו האינטלקטואליים. אין גם
לשכוח ששלונסקי היה מראשוני המודרנה בספרות
העברית, ובתור שכזה מרד במימסד הספרותי של זמנו.

איורים במאמר זה: אריה נבון,
מספרו של אברהם שלונסקי
"עלילות מיקי־מהו", 1947

מבוגרים אחרים (ראו, למשל, את ספרה "נסים ונפלאות"). כוונתי לשיר "כובע קסמים", שבו חולמת ילדה על כובע קסמים שימלא את משאלות ליבה; בסוף השיר, כשהיא חוזרת מעולם הדמיון אל המציאות, היא מסכמת: "אבל איפה, אבל אי-בזה / אפשר להשיג כובע כזה? / את אבא ואמא לא אשאל, / כי הגדולים לא יבינו כלל!"

נחזור אל חרוזיו הנזכרים של שלונסקי: יש כאן אידיאליזציה של היצירה הלשונית הספונטאנית של הילדים, בחינת 'מפי עוללים ויונקים ייסדת עוז', שרק הוא כאמון רגיש מסוגל להעריך אותה. ויש בבתים האלה גם הטחה בחברה שבה כל חכם-בלילה נחשב לסופר...

במקום אחר מסביר שלונסקי: "גם אצלנו משמשים הילדים מקור לא-אכזב בתחום זה. וכבר אפשר לדבר על עברית של תינוקות ועל לשון צברית. בחיבה רבה עוקב אני אחרי שפת-חן זו ולא פעם אחת סיגלתי לי גם לשפת היוםמיום וגם לצרכים מסוימים בדברי ספרות, בשיר ובפרוזה" ("משהו על הסגנון הצברי", ילקוט אשל, הקיבוץ הארצי, 1960, ע' 160). דוגמה אחת לשילוב חרוזים עממיים, שהיו מקובלים בין ילדים, ב"עלילות מיקי-מהו":

רְאוּ הַיֵּטֵב אֵיךְ אֶצְיָרָה
דְּמוֹת פְּרָצוּף עַל פִּי דְקָדוּק;
קוּ לְקוּ. וְשׂוֹא לְצִיָּרָה.
חֲלָם-גָּלִם בְּדִיּוּק,
זֶהוּ:
חִירִיק, חִירִיק, חִירִיק
וְוּ פְתוּחַ
מְרַכָּאוֹת
וְסִיר נְפוּחַ
סְמָךְ, סְמָךְ
קוּ כְּפוּף וְהָרִי לְכֶם פְּרָצוּף (ע' 50)

אין זה מענייננו רק לקבוע באיזו מידה "התאימה" יצירת שלונסקי לקוראים הצעירים, אלא גם לראות בה חלק משמעותי ביצירתו הכוללת ("ראה גישתו השונה של צורף במאמרו המפורט שנוצר בביבליוגרפיה שבסוף מאמרנו). נעיר רק שהגשת "עלילות מיקי-מהו" לילדים נעשתה על ידי מורים, שהרקע התרבותי שלהם דיבר אל מורשתם וליבם של מורי והורי הדורות הקודמים, והיה דומה למטען התרבותי של שלונסקי. ועוד הערה מקדימה: בשלושת ספריו לילדים, ובמיוחד ב"עלילות מיקי-מהו", יצא המשורר נגד תופעות תרבותיות שונות בישוב: הילד שבו הצביע, במשחקי-לשון מתוחכמים, על 'המלכים העירומים' ששלטו בחיי התרבות בתל-אביב.

על הלעז

מנהיגי הישוב ראו בהשלטת העברית, הן בתחום הציבורי והן בתחום הפרטי, משימה מרכזית. הם חששו למעמדה של העברית מול גל השפות הזרות שהעולים הביאו איתם. 'גדוד מגיני השפה' הוקיע סרטי קולנוע ביידיש, התרה בבעלי עסקים שהגישו חשבונות בגרמנית, גינה אישים שהעזו לדבר בשפות לועזיות בפומבי, וטבע את הסיסמה "יהודי - דבר עברית!"

כשיצא הספר "עלילות מיקי-מהו" הוא משך אליו את אש המבקרים בשל המלים הלועזיות הרבות המופיעות בחרוזיו. שלונסקי אכן הסיר מעליו את כל כבלי המכובדות העברית, כשכתב: "רבותי, כל איש יודע, / כי גם ילד בחיות / מתחשק ומשתגע / למלים לועזיות." שלונסקי הבין לרוחם של ילדים שמתפעלים מיכולתם לבטא רגשות, קללות, שמות מסרטים, מונחים מוסיקליים בשפות שאינם יכולים לדבר בהן. הוא הציף את חרוזיו הקצביים והסוחפים במלים שהיו מקובלות בין דוברי עברית משפות שונות: ערבית, גרמנית, יידיש, אנגלית. ובהם גם מלים ומושגים שנחשבו כלא ראויים לבוא בציבור התרבותי.

גישתו של שלונסקי לשפה העברית המדוברת והמתפתחת היא ליברלית ופתוחה. רבות ממלות הסלנג שכלל שלונסקי בספרו נעלמו. אני משער שהוא הבין היטב את הדינמיקה ואת הכוחות המשפיעים, ולא היה משתומם למשמע העברית השונה המדוברת של היום, והיה בוודאי תורם ליצירה הלשונית שלה.

דוגמות למלים שנחשבו כמעט 'נכסי צאן ברזל' של השפה המתחדשת ונעלמו: (מתוך "עלילות מיקי-מהו") מן הערבית: ג'דה (בן-חיל), טיירה (עפיפון), יא-שיך; ומשפות אחרות: אייזן, ליפט (ארגזי החפצים של העולים), פוי, קפוט, אורכסטרטה. דוגמה אחרת היא שילוב של חרוזי-רחוב, שיש בהם יידיש, משקה שכבר לא קיים (קפיר), וקללה בערבית: "איינס, צווי, דריי, פיר / מנדלה שתה קפיר. / הוא שבר את הבקבוק / וקרא: אינאלאבוק!"

בהמשך השיר שצוטט למעלה, הוא כותב:

הַגְּדוֹלִים תָּמִיד בְּטוֹחִים פֹּה,
כִּי רַק הֵמָּה הַפְּקָחִים פֹּה,
וְכָל יֶלֶד בּוֹדֵאִי,
מְטַמְּמָפֶּל הוּא, וְדִי!
אֶךְ אֲנַחְנוּ הַיְלָדִים
אֶת הַכֹּל-בְּכָל יוֹדְעִים!
לֹא רַק סֵתֶם מַעֲשֵׂיֹת, -
גַּם מְלִים לֹעֲזוֹת!

מה היה שלונסקי אומר למקרא מכתב למערכת שהתפרסם ב"הארץ" לאחרונה, שבו מתאונן הכותב (עלי נבו מת"א) על השתלטות הלעז: "באחרונה התבשרנו שהוקם מרכז עסקים ושמז 'אירפורט סיטי'. המרכז הזה הוקם ליד שדה התעופה ע"ש דוד בן גוריון, שדרש מקציני צה"ל עוד ב-1948 לעברת את שמותיהם, ולחץ גם על שרי הממשלה והפקידות הממשלתית לעברת את שמותיהם. האם אין דרך חוקית שגוף ממשלתי כלשהו יוכל להתערב בעניין? הלעז משתלט אט אט; אם הנות של גוף ציבורי כמו בזק קרויה 'בזק סטור', וכמובן על חנויות פרטיות." הכותב מציע ללכת בעקבותיה של קוסטה ריקה ולהטיל מס שלטים מוגדל על עסקים בעלי שמות זרים. אולי היה שלונסקי מגיב בציטוט מתוך חרוזיו הסאטיריים, שעושים את המאבק למען העברית לחוכא ואיטלולא: "כאן הצויח: 'לועזית היא' / וגעו אז שה ועז: / 'הלאה, הלאה, עם לועזי' / הלאה לעז! הלאה לעז! [...] או קפצו התיאטרונה / אווזותיים ותרונה: / - רק עברית! / רק עברית! / עד שכל גרון הצריד." שלונסקי, שהיה בקי גדול בלשון המקורות היהודיים, הבין שהשפה המתחדשת היא יצור חי שאי אפשר לעצור אותו. לכבוד כניסתו

של "הילד הרע" לוועד הלשון (שהפך , עם קום המדינה, לאקדמיה ללשון העברית) הקדיש לו נתן אלתרמן ב"טור השביעי" את שירו "שלונסקי באקדמיה":

הוא נקרא אל ביתך, את מודדת לו תגא,
אקדמיה רבת תרביצים וזקן.
ובלתיך, אקדמיה, צץ אדם בן-גנה,
כבלחי נצרה לפני פלירט מסכן.

[...] אף לא, לא! העברית בו קצת-קט מאהבת...
יראה ונמשכת... ואין להפריד.
כי גם אבן-סוקלת גם אבן שאבת
הוא היה ויהיה ללשון העברית.

[...] הוא צרף לשלטון, וזופים אליו שמה
שיר ועיר ושקיה, רעיו בסביבה.
הם בו נחת רואים ושמים בו... שלמה?
כי יודעים הם שהוא נציגם בשיבה.

[...] ועוד זאת הם אומרים: גם מאש ועופרת
לא נסוג, עד אשר תצטרכו לעמל
על מלון מנחי חיי דודר עלי ארץ
לשמוש יומימי
לתמיד
ולכל.

שאלות

בדיחה ישנה מספרת על משפחה שמבלה בחיק הטבע בעריכת פיקניק. האב עסוק בהכנת האש ובצליית הבשר לארוחה. הבן הקטן מתבונן בפעילויות של האב, ומציף אותו כל הזמן בשאלות משאלות שונות: מחיי יומיום, שמות של ציפורים, כיצד פועלים מכשירים, תופעות בטבע ומה לא. האב פוטר כל שאלה במלים: "איני יודע". האם שמקשיבה ל"דיאלוג" הזה, מתערבת ונוזפת בבן: "תפסיק להציק לאבא". האב מפסיק לרגע את עיסוקיו ופונה לרעייתו: "לא, חשוב שהילד ישאל, כדי שיתפתח..."

אין ספק שעידוד ילדים לשאול (בתנאי ששייבו להם) היא יסוד חשוב בהתפתחותם. יאנוש קורצ'אק מביא בכתביו הפדגוגיים דוגמות רבות של שאלות ילדים שבהן הם תוהים על תופעות שונות שמתרחשות סביבם ושאינן מובנות להם. בספר הילדים שלו "הנער העקשני - חיי לואי פסטר", הוא הופך את הקורא הצעיר למעין מדען קטן, כשהוא מעלה את השאלות שפסטר הציג לעצמו, ושהביאו לתגליותיו: "מכירים את החלב החמוץ, אך אין חושבים ואין שואלים, משום מה החלב מחמיץ? אוכלים לחם. מפני מה דרושים שמרים לאפיית לחם? מפני מה חלות ועוגות פעם הן תופחות ונאפות יפה, ופעם אחרת אינן מצליחות? שותים יין ויין-שרף. איך עושים אותם? מפני מה בשר מתקלקל ונרקב? מפני מה אדם בריא יכול להידיבק מאדם חולה? [...] אני רוצה לדעת ואדע. ואדע היטב, והכל בדיוק, ביסודיות. אעבוד ואעשה הכל בעצמי. ואחר-כך אלמד אחרים" (ע' 41).

שאלותיו של מדען הן ממוקדות ותכליתיות ומטרתו היא ליצור כלים מעשיים שישפרו את איכות החיים.

מה טיב השאלות שמעניינות את הילד? הוא רוצה לדעת הכל, הוא נהנה מצעם שאילת השאלה שיוצרת קשר עם המבוגרים. הדבר בא לידי ביטוי בהרבה שירי ילדים. כיצד 'מנסחים' המבוגרים את שאלות הילדים? השיר "למה?" של אלה אמיתן מתחיל כך: 'השכם בבוקר קמה רמה / ומתחילה שואלת: למה? ואז באה סידרה של שאלות, מהן היתוליות, כגון: למה החמור אינו שר כמו ציפור? למה אין לדוב כנפיים? ומהן הגיוניות: למה הים כחול? או למה הנייר לבן? רמה היא ילדה נודניקית ששואלת את השאלות מתוך שעמום ורצון לבלבל לאם את המוח. והוא מסתיים כך: 'ושאלה לי אחרונה: / "אמא, למה אינך עונה?"' כזה הוא גם שירו של יצחק קצנלסון "מיכה הפטפטן", שמעלה שאלות שונות באותה רוח, ומסתיים בגערה הומוריסטית: 'למה "למה?" תשאל, מיכה, / יען אין מסגר על פיך?'. הדוגמה השלישית הוא שירו הקלאסי של משה דפנא "למה?" אודי חמודי שואל שאלות הלקוחות מן הסביבה הכפרית שבה הוא חי: מדוע הטלה יודע לומר רק מה? או למה הרוח מכה באילנות? והוא מסתיים במלים: 'אך תענהו אם ככה או כך / ו"למה" חדש אז מפיחו יצמו.'

השירים אומנם חביבים ומשעשעים, אך המכנה המשותף הוא שלמבוגרים אין סבלנות לשאלות הילדים, ואינם יכולים להבחין מתי השאלות הן "רציניות" ומתי הן שאלות סתמיות ששאלות אם מתוך שיעמום ואם כדי לרדת לחיי המבוגרים.

גישה אחרת לגמרי באה לידי ביטוי בשיריו של ע' הלל, שיכולים לשמש חוליית-מעבר לשירי השאלות של שלונסקי. בניגוד לשירים שהובאו למעלה, אין זה המבוגר שמדווח על שאלות הילד. המספר על שאלותיו הוא הילד עצמו, שמתייחס אל עצמו ואל שאלותיו בהומור ובקריצה. השאלה היא אמצעי לשעשוע ולמעין משחק: 'מה עושים העצים? / צומחים. / ומה הבתים? / עומדים. / והעננים מה עושים? / נוסעים, נוסעים! / והקוצים? / שרפות! ברוח זו של המובן מאליו, המבטלת את ערכה של השאלה, נמשך השיר כולו. ובסוף? 'ואיני? / מה אני עושה? / כלום. / רק שואל.' ("אני שואל")

בשיר אחר שכולו דיאלוג אבסורדי עם בולבול ("בולבול, למה ככה?"), שואל הילד את הבולבול מדוע הוא מזמר, מוחא כנפיים, מחבר מנגינה. והבולבול עונה בפשטות עליזה: ' כי שמח לי כל ככה, / שהשמש / עוד מעט זורחת!' ובסיום השיר גם לבולבול יש שאלה: 'ואתה?! / אמור לי אחא! / למה כל

אם אין לי בררה פה,
אצמד ואלמד
את כל התורה פה
על רגל אחת.

הקצביות והמוסיקליות של השירים, ההמצאות הלשוניות והיחס לשובבות ולמשחקיות בעולמו של הילד, ועולם הדמיון - כל אלה מייחדים את הטובים שבשירי שלונסקי לילדים:

פי לנו כל זמר הוא בעל-כנפים,
על כן הוא יכול לגמא מרחבים.
כנפי-הדמיון עשויות מקרניים
של שמש אביב והרבה פוכבים,

והרבה חלומות שחולם איזה ילד,
ומשחק של 'נגיד ש...'
ואפלו שטיות, -
וכל המוזר שאיננו בחלד
בזכות הכנפים מתחיל אז להיות.

מקורות

ספרי הילדים של אברהם שלונסקי:

- * עלילות מיקמהו, ספרית פועלים, 1961, (יצא לראשונה ב-1947)
- * אני וטלי או ספר מארץ הלמה, ספרית פועלים, 1957
- * עוץ לי גוץ לי, עם עובד, 1966

על שלונסקי:

- * יחזקאל צורף, 'שירת הילדים של אברהם שלונסקי', מעגלי קריאה, מס' 1, 1977, ע' 29-50
- * אילנה ישראלי, 'יסודות דינאמיים בשירת ילדים', מעגלי קריאה, מס' 4, 1978, ע' 33-50
- * אנציקלופדיה לספרות ישראלית וכללית, מצפה, 1943 (הערך: אברהם שלונסקי)
- * נתן אלתרמן, הטור השביעי ('שלונסקי באקדמיה'), עם עובד, תש"ח

שירים של משוררים אחרים:

- * מנחם רגב (עורך), חגיגה של שירים, עם עובד, 1977 (המדור 'המון שאלות': שירים מאת אלה אמיתן, יצחק קצנלסון, משה דפנא, ע' הלל)
- * ע' הלל, בוקר טוב, הקבה"מ, 1965 ('אני שואל')
- * לאה גולדברג, מה עושות האיילות, ספרית פועלים, 1949 ('כובע קסמים')

היום שואל? ותשובת הילד: 'אני! / פשוט: / כי גם אצלי זה ככה!'
תוכנה ו"תכליתה" של השאלה אינם חשובים. העיקר הוא השעשוע ויצירת אווירה טובה של קשר, אחווה והומור, ואולי זוהי באמת הפונקציה הראשונית של השאלה: יצירת יחסים בין בני אדם. שלונסקי, בשירי השאלות שלו, פותח לקורא אופקים חדשים. "אני וטלי או ספר מארץ הלמה" הוא הטוב בספריו לילדים, אולי משום שהוא פונה לנכדתו באורח כמו-אינטימי. גם אין כאן גודש של משחקי-לשון, קריצות למבוגרים ואסוציאציות לנושאים חברתיים ותרבותיים שהעסיקו את שלונסקי ובני דורו.

המשורר המבוגר מתייחס במלוא הרצינות לשאלותיה של טלי: 'טלי שואלת בלי הרף: אז למה? / אז למה זה הנה? / ולמה זה שמה? / ולמה זה ככה? / ולמה זה כך? / אנחנו בלמה של טלי נפתח'. הספר כולו מתרחש בממלכת השאלות: 'כי ארץ הלמה / קסמה ויפתה לי'. ושוב בשונה מן השירים שהובאו לעיל השאלות של טלי אינן מפתיעות אותו כלל, הרי הוא תוהה כאמן על העולם ואינו מפסיק לשאול, ומכאן הבנתו את עולמה של טלי. הוא אומר את הדברים בשיר "משהו על אברם":

[...]

אתם בודאי תשאלו: 'איך אפשר:
גדול בשנים - ועדין כילד?
הביטו וראו, כי אפשר ואפשר:
ישנם שוכבים שפאלה בחלד:
[...]

וכאן נסים באמרה חשובה,
אמרה מפרסמת מכוש ועד הדו:
'במקום שעומדים בעלי-משובה,
שם רק משורר ותינוק יצמודו.'

שירי ה'למה' שלו בנויים על דיאלוג מתמיד עם טלי, ויש שהיא עצמה פותרת את השאלות. כמוכן, שלונסקי נאמן למשחקי המלים שלו וה'פתרונות' הם בהתאם: החמסין נקרא כך כי הוא חומס את הלחות, הדגים מדגדגים את פני הבריכה ולכן היא צוחקת בקמטיה, הוכר בקופים נקרא שימפנזה והנקבה: שימפנזות. ומדוע עומד העגור על רגל אחת? הוא כל כך עסוק במציאת טרף, ואין לו זמן ללמוד: 'ואם כך ימשכו כל חייו של עגור, / סופו שיהיה עם-ארץ גמור'. ואז נמצא הפתרון:

